

Portrévázlat „a másik” Tamásiról

1. Az írott szó akkor is megmarad, ha könyvtárak mélyén, rongyolódó lapok hasábjain kallódik.

Igy ismerkedünk a másik Tamásival is, a publicistával és közéleti emberrel, egy emberöltő távolságából. Azzal a Tamásival, akire nagy öregjeink — valami okból — alig tudnak visszaemlékezni, s ha igen, akkor sok ellentmondással. Akiről talán egyetlen elfogulatlan, szintézis igényű jellemzést olvashatunk — Balogh Edgártól: „A máig gyűrűző Tamási-vitában bizonyára legkevésbé kérdéses a politikum. Az író sohasem volt kommunista, a társadalmi felszabadulást nem a munkásosztály feltörekvéséitől várta, de mert népsorsot vállalt, népert élt és küzdött, kellő helyzetekben mindig találkozni és szövetkezni tudott széles népfronti törekvésekkel.“ S hogy a kép hitelesebb legyen, röviden, tömören felsorakoztatja érveit: „Élére állt az 1937-ben balról indult nemzetiségi összefogásnak, s mint a Vásárhelyi Találkozó elnöke meghirdette a román néppel való megegyezést egyenlőség és testvériség demokratikus követelményei szerint, Magyarországon Szabó Pálék radikális népi irányzatát támogatta, s a második világháború utolsó szakaszában komoly segítséget nyújtott az ellenállási mozgalomnak Erdélyben. Írói pályáján is többször érintkezésbe jutott a marxista Korunkkal Kolozsvárt, s ha voltak eltávolodó szakaszai, nem nehéz megállapítani a történeti emlékezés mai fokán, hogy ebbe nemcsak saját népi felfogásának bizonytalanságai és befolyásolhatóságai, hanem a baloldalon nemegyszer felkísértő, a szövetségessel szemben következetlen túlzások, beszűkülések is belejátszottak.“ (Balogh Edgár: *Mint sziklára szállott hegyimadár. Mesterek és kortársak*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.) Ez lenne az irány, mely a közéleti ember valóságos portréja felé mutat.

Tamási kortársai azonban nem nyújtják bőkezűen a segítséget.

Nagy István, aki Tamási oldalán ült a Vásárhelyi Találkozó elnökségében, s aláírásuk is egymás mellett, díszhelyen jelent meg a „Cselekvő erdélyi ifjúság” nyilatkozata alatt, önéletírásának negyedik kötetében (*Szemben az árral*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.) nem tudja méltó társának tekinteni ezt a közéleti embert: „Kissé még ma is fanyar mosolyra késztet az a beszéd, amelyet Tamási Áron igen fenségesen megnyitotta a Vásárhelyi Találkozó első napját. »Itt állok — mondotta —, mint hegyről alászállt madár...« Igen, ő szívvel-lélekkel beleképzelte magát a Találkozó vezérének szerepébe, holott az ő valóban nagy jelentőségű kezdeti lépésén túl ilyesmiben tetszelegni sokkal inkább illett volna Balogh Edgárhoz...“ A szerep—főszerep kérdése nem ilyen egyszerű — igazolják fentebb Balogh Edgár sorai, s részletesebben Kacsó Sándor önéletrajzi visszaemlékezése. Nagy István még Tamási számtalan helyen közölt beszédét sem idézi egészen pontosan. Ezért mindjárt idekívánkoznak az ugyancsak szemtanú Szemlér Ferenc meleg hangú szavai: „Különös módon emlékezetembe vesződött [...] a megnyitó beszéd elmondására felemelkedő Tamási Áron sötét hajzatának enyhén megmutatózó kopaszodása, valamint legelső szavai: »Mint sziklára szállott hegyi madár, itt előtettek is egy ember áll [...]«“. A rendkívüli jelentőségű, mára majdnem feledésbe merült közéleti eseményről azonban ő is csak ennyit tud mondani: „Hetek, hónapok óta hiába kísérletezem a válaszadással — egykori emlékeim fölött áthatolhatatlan rétegekben merevedik a történelem lávafolyama.“ (*Magányosan a Vásárhelyi Találkozáson. Személyes ügy*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.)

Úgy tűnik, utolsó éveiben Németh Lászlót is áthatolhatatlan ködök választották el egykori küzdőtársától, mert egy késői, Tamási-központú interjúban már semmire sem emlékezik. (*A fenomén maradt nekem mindig... Tóbiás Áron beszélgetése Németh Lászlóval Tamási Áronról. Alföld, 1974. 12.*) Illyés Gyula nem tagadja, hogy még sok adalék eszébe jut, s egy félmondatban összefoglalja: Tamási „nemcsak művésznek volt nagy, hanem — közéleti férfinak is.“ (*Egyre jobban hiányzik... Alföld, 1974. 12.*)

Körülbelül ennyi felvilágosítást nyújt az utóbbi évtizedekben az írott szó. Ha Kacsó Sándor emlékezete nem lenne olyannyira lelkiismeretes, mint amennyire az, és Balogh Edgár nem vázolta volna fel a legnagyobb határozottsággal a lehetséges ideológiai portrét, mit is tudnánk „a másik Tamásiról“, arról, aki nélkül nem létezhetne a köztudatban elfogadott szépíró? Megismerésének útja tehát

PÁLL LAJOS: 1. SÓFALVA;
2. SZOMSZÉD UDVAR (A KORUNK GALÉRIA ANYAGÁBÓL)

azt a lehetőséget megragadni, amelyre szintén Kacsó (mégpedig Németh és Illyés idézett nyilatkozata mellett és azt kiegészítve) hívja fel a figyelmet: „Publicisztikája a Brassói Lapokban szinte felfedezetlen [...]. Nekem személyileg is és a lapnak óriási segítség volt Tamási Áron publicisztikája. Mindig a legkényesebb kérdésekhez szólott hozzá és mindig olyan átütő erővel, amely vihart is kavart mellettünk. De erősítette a mi álláspontunkat.“ Ha ezt még kiegészítjük *Helikon*-és *Korunk*-kapcsolatával, egy keveset talán a kortársak titkaiból is megtudunk.

2. Kacsó arra „a másik“ Tamásira hívja fel a figyelmet, akit Balogh Edgár sem ismert eléggé. A *Brassói Lapokban* nyomon követhető a későbbi „népfontos“ közéleti harcok arcélinek formálódása. A rendelkezésünkre álló anyagból csupán a leglényegesebb adatokra, a távolabb mutató, pályafutását alapvetően átható kérdésekre szorítkozunk.

A Vásárhelyi Találkozó megvalósulása után így nyilatkozik Tamási a *Brassói Lapokban*: „Ezen a helyen vetettem el szorongó álmaimnak magját.“ (*Kitűzött zászló*. 1937. október 17.) Nemcsak ő volt hát lelkes és eredményes támogatója Kacsó és a lap eszmei-politikai küzdelmeinek: a *Brassói Lapok* is lényegesen segítette Tamásit a helyes, balfelé-tájékozódásban.

A húszas évek végén vagyunk. Tamási nemrég tért haza amerikai „kiruccanásáról“. Egykötetes — tehát fiatal — író, alkotói tervei, cselekvésvágya is ifjú erőt mutatnak; s mint minden egészséges értelmiségi, közösségre vágyik, melyben ő ne „székely különlegesség“ legyen, hanem bárkivel egyenrangú elv- és küzdőtárs. Az éppen megreformált *Brassói Lapok*: alkotóműhely — mindenkinek nyitva áll, aki a készülő épületből egyetlen téglát vagy egész falat magára vállal; Tamási önként csatlakozik a kor viszonyai között jól tájékozódó, okosan szervezett építőkhöz; ez a közösség nem szűrte eminenciások társaságának rendezkedett be, tagjaitól képességeik teljes latbavetését követeli, ennek ellenében segíti az önálló hang, a saját utak kibontakozását; Tamási arra vállalkozik, amiben — ha nem is többet, de — mást tud nyújtani, mint szűkebb tematikájú szépirodalmi munkásságában.

Emlékezetfrissítőül: 1928 tavaszán Kacsó már-már egyedül marad a hírhedt gyergyói panamák elleni küzdelmében. Amikor — nem várt segítségként, június 30-án — „lobogó kortesbeszédével“ berobban a lap védelmében a friss hang: *Ajánlom magam: Tamási Áron vagyok, s mint új tanú érkeztem a gyergyói ügyekkel kapcsolatban*. Első jelentkezésével egyben a jövő számára is elkötelezi magát a haladó erők mellett. „Lassanként minden magyar újság és minden magyar újságíró [...] érdekeltségekhez kötötte magát. Újságjaink elsősorban anyagi vállalkozások lettek. [...] Egy bizonyos hangra és felfogásra be vannak állítva.“ A *Brassói Lapok* és Kacsó Sándor azonban a nép érdekei mellett áll ki. Ezért küldi hát Tamási — Ady módján — a „frigy-ládát“.

„[...] A Nép és Jövendőnk szent érdekében kívánom:

Éljen Kacsó Sándor.

Éljen a Brassói Lapok.

És mindazok, akik a népért és az igazságért küzdenek, hogy soha meg ne haljanak.“

(Egyébként a cikk egész hangulata — s nem ez az egyetlen — mintha a századelő Adyjának heves kifakadásait idézné. A hazai Ady-kultusz épp Tamási publicisztikájára ne hatott volna?)

Egész élete bizonyítja: soha nem vállalt bértollnokságot. Ami egyben azt is jelenti, hogy sosem lesz szabályos időközökben jelentkező publicista. Szól, amikor közérdekű mondanivalója van. A *Brassói Lapok* minden nagy csatájáról véleményyt nyilvánít valamiképpen — esetleg éppen hallgatással: az is lehet sokatmondó. Kiváló érzéke van arra, mikor szükséges közbeszólni. Ilyenkor tapasztaljuk: jó intuícióval rendelkező esztéta és becsületes, gyakorlati érzékkel megáldott irodalompolitikus.

Huszonnyolcban megjelenik a *Szűzmáriás királyfi*, szerzője pedig a leghevesebb összecsapások középpontjába kerül. Elsőként Jancsó Béla, majd Makkai Sándor mond véleményt a könyvről; kimerítő tanulmányával hozzájuk csatlakozik — a lap augusztus 12-i, illetve 19-i számában — Benedek Elek; Tamási megkapta a Baumgarten-díjat — mire az „orbánhegyi oroszlán“ tombolni kezd. Ezután a vihar Szabó Dezső „minősíthetetlen támadása“ körül dühöng, itthon és a határon túl. Érdekes módon, mindenki szenvedélyesen polemizál, egyik vagy másik fél javára — az érdekelt azonban néma. S amikor megszólal, akkor sem védekezik, nem is vádol senkit. Csupán — a hullámvérés csöndesedését jelezve — egy novellaszerű írást tesz közzé (most már „saját“ lapjában, még 1928. október 7-én): *Egy éjszaka Dózsa Györggyel*. A mai olvasó szépírói műnek tekintheti. (Nem téved.) A kortárs Kacsó Sándor e metaforikus stílusból kielemezti a mélyebb

motivációréteget: pamflet, amelyben minden szereplőnek megtalálható a lezajlott polémiával kapcsolatban álló, eleven mintaképe.

1929 második felében két világháború közötti irodalmunk döntő jelentőségű szakaszához érkezik. A jelszó: *Vallani és vállalni*. Berde Mária vitaindító írását Tamási hozzászólása követi a *Helikon* novemberi számában (címe: *Így van*); aztán — ez a látszat — belesüpped kényelmes bőrfoteljébe, s a *Cimeresek* témáján rágódva, híres szivarjaiból füstölög mindenre. Mert a napilapokban veszedelmesen elburjánzó vitacikkekre nem reagál. (Irodalomtörténeti távolságból felénk villan a kérdőjel: vajon nem éppen a lelkesedő napilapok témavadász-szenvedélye vetett oly felemás véget az indíttatásában helyes eszmélkedésnek? Mielőtt az elméleti szintézis megszülethetett volna — csupán a *Brassói Lapok* példáját figyelve —, jótollú újságírók periferikus kérdésekre terelték a figyelmet.) Lapjában hat év múltán is — egyébként más problémákhoz kapcsolódó írásában (*Az igazi író feladata és a politika*. 1935. május 27.) — csak egy félmondatra méltatja az ügyet, pusztán sikertelenségére hivatkozik. Ennyire fölöslegesnek tartotta volna azt a vitát, amelyet az irodalomtudomány (elsőként Sóni Pál megfogalmazásában) ma a romániai magyar irodalom fordulópontjának tekint?! Nem erről van szó. Tamási az egyetlen, aki méltó figyelmet szentel a másik — tragikus — eseménynek: elhunyt az erdélyi irodalom nesztora, legféltőbb (baconi) őrszeme. A *Helikon*ban (1929. 7.) ő búcsúzik Benedek Elektől, a fájdalomtól elfogult, lírai szóval. A seb még annyira friss, hogy nem tudja távlatokban mérni a veszteség arányait. Amikor azonban a Berde Mária felvetette témához kapcsolódik (említett *Helikon*-beli írásával), a közélet és irodalom ügyét a maga egyességében érzékelő irodalompolitikus szólal meg: „Úgy csináljuk az irodalmunkat, mint a politikánkat: régi magyarosan, arisztokratikusan, a valóság megvetésével. [...] Kezdve Osváttól Áprilyig még mindig nem volt magvető kézben az irodalom irányítása [...] Talán Benedek Elek lett volna az egyetlen, aki ezt megtehetette volna. Neki azonban nem jutott Erdélyben irányító szerep. Úgy látszott sokszor, hogy éppen azért nem, mert alkalmas erre.“ És még egy figyelemre-méltó észrevétel, miszerint a helikoni csoportosulás „nem használja ki“ a lehetőségeket: „Az írók összejöttek és mégsincsnek kollektivitás sehol.“ (1929-ben vagyunk, amikor még messze van az EMÍR kiválása!) Joggal elégedetlen tehát a művelődési élet irányításával és a vezetőkkel. Miközben a „Vallani és vállalni“ súlya alatt a vitázók ide-oda kapkodnak, addig Tamási azt figyel: kik és mi okból indították útjára a jelszót. Alig két év múlva — egy, a *Virrasztásban* fellelhető jellemrajzában — a *Helikon*-szerkesztő Kuncz Aladárt okolja: „Úgy találok, hogy úgy a történelmi novellapályázat beindításakor, mint más későbbi hasonló ténykedésénél is, felszínre enged egy lappangó irodalmi akaratot, azt kedves simogatással és barátságos vállveregetéssel útjára engedi, ő maga pedig kényelmesen elhelyezkedve nézi, hogy hádd lássuk, most mi lesz! Nagy, kék szemében a játék izgalma fénylik, de érdeklődése csak addig biztos, amíg meg nem unja. [...] A kérdés másik fele [...] kikkel és hogyan végeztette el az irányító, lökö vagy visszatartó szerepeket? [...] Előszereettel olyan emberekre osztotta, akik a kérdéses ügyben már megjátszották az ellenkező szerepet is. A »vallani és vállalni« pódiumára például mindnyájunkat kikerülve azt a Berde Máriát állította oda, aki éppen az egyik nyertese volt annak a történelmi novella-pályázatnak, amelyet ő tüzetett ki. S ha meg nem hal vala, nagyon valószínű, hogy ezt a »vallani és vállalni« irodalmat éppen velem vágatta volna itt Erdélyben agyon: velem, aki a »Cimeresek«-kel a legtetejébe másztam ennek a fának.“

Képletünkben a „vallani és vállalni“ vita meg Benedek Elek halála összeadódik, s az eredmény: *irodalomtörténeti pillanat*. Tamási a *Brassói Lapok*ban nyilatkozik: „A halál hónapokig a szótalanságig süjtött. A fejek azonban az ő utolsó akarata szerint felemelkednek ismét és az abbahagyott munka folytatására megmozdult újra a toll.“ (*Örökítsük meg Benedek Elek emlékét*. 1929. december 12.) Elsőként — tehát új nekirugaszkodással — a Tamási tolla... Majd Szentimreivel együtt — egy, a Benedek Elek életéhez méltatlan összecsapás során — hitet tesz: „Benedek Elek helye nekünk szent. [...] Erre tettünk fogadalmat a kisbaconi koporsó mellett.“ (*Benedek Elek emléke körül*. 1930. január 11.)

Amikor a kortársak jó része napi kérdésekkel bibelődik, a baloldalt álló Tamási már az összefogás lehetőségét kémleli; készülődik „népfrontos“ korszaka, a Vásárhelyi Találkozó felé.

A harmincas évek legelején — köziróként — ritkán jelentkezik a *Brassói Lapok*ban. Minden valószínűség szerint ez belső érlelődést jelent. 1930-tól közledek a *Korunkhoz*, a *Helikon* tanúsága szerint pedig egyre inkább foglalkoztatják a drámaírás, a népi gyökéretű színmű kérdései. Csak elszórtan találunk nevével jegyzett cikket, glosszát, kritikát. Valamivel több novellát, elbeszélést közül ezidőben.

Kacsó idéz emlékiratában ekkoriból egy értékes mozzanatot, pohár melletti társalgást:

„Maradj te is ott, ahol eddig voltál: vagyis mellettem és a Brassói Lapok mellett... Úgy értem, hogy légy ezentúl szorgalmasabb külső munkatársunk...”

— No, ezt szívesen megígérem — mosolygott, s én éreztem, hogy helyesen cselekedtem, mert jólesett neki, hogy védelmemre lehet.“ (*Fogy a virág, gyűl az iszap*, 422.)

1932-ben az *Ábel-trilógia* első részével bizonyít. (Napjainkban már számtalan elemzés tanúsítja, eszmei fejlődésének milyen szakaszát és fokát képviseli ez a mű.) A szerző pedig büszke, hogy épp a *Brassói Lapok* hasábjain teremtette meg legkedvesebb hősét, támadóinak is így mutatja fel: „Éppen kilenc hónappal ezelőtt, ennek a lapnak a bölcső-rovatában született meg Ábel.“ (*Ábel hűsvéti üzenete*. Brassói Lapok, 1933. április 16.) A *Korunk* felől elhallgatás, értetlenség fogadja. A konzervatív kritika részéről pedig ostoba-gúnyos vélemény. A visszhang a fronttöréssel kísérletező, legifjabb irónemzedék irányából a legerősebb. A fiatalok csoportosulásokba tömörülnek, s nagyobb részük Tamásához csatlakozik, „az új irodalom nevében“ föltétlen eszményképnek tekinti őt. (*Nyilatkozat*. Brassói Lapok, 1932. április 15.) Az ifjú értelmiség kisebb része viszont szembenáll a hallgatólagosan elfogadott irodalmi vezérrel. Nem bukkantunk rá Tamásinak azokra az írásaira, amelyekben (a harmincas évek elején) nyilvánosan felkarolja fiatal híveit. Az említett nyilatkozat azonban — nemzedéki vallomás! — hálát is tolmácsol Tamási támogatásáért, miközben segítségére siet: „A legnagyobb felháborodással értesülünk erről a méltatlan támadásról, mely Tamási Áront érte.“ Ha pedig hangsúlyozottan szociális beállítottságukat vizsgáljuk, magyarázatot lelünk eszményképük megválasztásának indítékaira: „Szemben a transzilvánizmus jelszava alatt indult erdélyi irodalmi felfogással, mely szemmel láthatólag szákcútába futott, a fiatal írók keresik azt az utat, amelyen [...] megtalálhassák az erdélyi nagytömegekkel a kapcsolatot.“

3. A Tamásiról készült monográfiák általában figyelmen kívül hagyják az író közéleti harcait, Tamásit, a publicistát, a napilapok munkatársát. Csak a körülötte zajló viták ismeretének hiányában állíthatja monográfiájában Taxner-Tóth Ernő (*Tamási Áron*. Budapest, 1973), hogy írói népszerűsége 1937—1945 között a legnagyobb. Azt pedig határozottan tagadni kell, hogy társadalmi érzékenysége (ugyancsak T.-T. E. szerint) a második világháború után kerül előtérbe.

Szinte áttekinthetetlen, hogy 1937 előtt hány hazai és magyarországi lapban közöl, polemizál Tamási, hányban beszélnek róla. Az viszont egészen biztos, hogy 1933—1934-ben legsűrűbben a *Brassói Lapok*ban jelentkezik: ebben az időszakban állandó rovata van (*Tiszta beszéd*); mennyiségében is sokatmondó cikkanyag (jegyzet, irodalombírálat) tanúsítja sokrétű tevékenységét; napvilágot lát az Ábel második és harmadik része; az *Énekes madár* s a kimondottan szociális fogantatású *Bajlított földön*. S mindehhez hozzá kell számítani a közvetlenül vagy áttételesen, utalásszerűen Tamásival kapcsolatos írások rendkívüli gyakoriságát a lap hasábjain. (Csupán erről gazdag bibliográfiát tudnánk közzétenni.) Nem alaptalanul éri hát a vád, miszerint „eladta magát“ a *Brassói Lapok*nak és a baloldalnak.

Az irodalomról ekkortájt nem is tud másképp szólni, mint társadalmi jelenlégről. *Középkori dongók* című írásában válaszol — természetesen a *Brassói Lapok*ban (1934. március 7.) — a támadásra. A fasiszmus veszélyétől fenyegetett korban csak egyféleképpen nyilatkozhat: „En is dolgozni fogok, mert tudom jól, hogy lesz itt még nagyobb csata is, amelyben kétségtelenül mi fogunk győzni: akár a munkánkkal, akár a halálunk árán, akár a halálunk után.“ Bizonyos pesti körök azzal támadják az erdélyi irodalom egészségesebb részét, hogy művészetet, s nem elkötelezettséget várnak tőle; Tamásit tehát célkitűzéseinek legérzékenyebb pontján támadják meg. Válasza: „Az irodalom nem légüres térben és a kortól független időben születik.“ (*Gondolat és árvaság*. 1935. május 4.) Másutt, más megfogalmazásban: „A kultúra szerves összefüggésben van gazdasági állapottal, egészségügyi állapottal, erkölccsel és politikával.“ (*Ha egyszer megtörténik, hogy az írókat nem fogják bolondnak tartani...* 1934. szeptember 23.) Ugyanezen a tárgyilagos hangon szól azokhoz, akik a jelszavas, „füzfa-hazafiaságot“ hirdetik: „Olyan gondolatokért kell adnunk, amely ne csak magyar legyen, hanem emberi is.“ (*Gondolat és árvaság*)

Aki Tamási alakját középiskolai tankönyv-mítoszról s esetleg az „egyetemi szintű“ műelemzésekben formálta meg magának, óvatosan illesztgetheti össze ezt az újabb portrét. „Fanyar mosollyal hallom, hogy világunkban előnyt és szerencsét jelent a falusi származás“ — jegyzi meg, majd így folytatja: „híve és támogatója

vagyok minden olyan szellemi mozgalomnak, amely a népi szellem és erő érvényesüléséért küzd.“ (Az igazi író feladata és a politika. 1935. május 27.) Ilyen vonatkozásban azonban rátalálunk arra a származásából és életkörülményeiből adódó ideológiai elbizonytalanságra is (a sokat emlegetett *Gondolat és árvaságban*), amely meggátolja, hogy azonosulni tudjon a Korunk álláspontjával: „Arra kell nekünk vállalkoznunk, hogy [...] a szellem eszközeivel és a művészet hódító erejével közeledjünk egymáshoz.“

Az egymás mellett sorjázó tények-adatok-idézetek könnyen csábítanak az egyszerűsítésre, egyoldalúságra. Nem láttatják a szépirót, az egyéniséget, még kevésbé a magánembert, aki az irodalmi vitaetikában is példát mutatott. Ismerjük már magatartását Szabó Dezsővel, Karinthyval, Kuncz Aladárral szemben. Nyíró József esetében sokkal nehezebb helyzetbe kerül. Amikor ugyanis kegyetlenül lesújtó véleményt kell mondania Nyíró rossz színművéről, azt személyeskedésnek is lehetne tekinteni. Ám Tamási nem titkolja, hogy egykori mesteréről van szó: „Nekem [...] még szinte személyes ügyem is minden Nyíró-írás, mert első novelláival ő ébresztette fel bennem a székely művészi öntudatot. De hogy ez a művészi öntudat nemcsak megmaradt bennem, hanem meg is erősödött, sőt hovatovább mindjobban más irodalmi és művészi vegetáció felé fürja magának az utat, mint a Nyíróé: ez olyan természeti törvény, amely egyéb nehéz dolgok között őszinteségre is kötelez.“ Majd: „Fontos egyedül az ügy, amelyet mindketten szolgálni kívánunk.“ E nagy „leszámolás“ történt pedig a *Brassói Lapok* 1933. augusztus 27-i számában *Tiszta beszéd a székely Kék madarászokról* címmel...

Az ügynek elvi tartalma a lényeges. Nyilvánosság előtt kell színt vallania: eszmeileg régen túlhaladta egykori mesterét. Szépirót egyéniségét és egyediségét senki nem tagadhatja. Mint közéleti ember Kacsó Sándor mellett az ő szava is közvéleményalakító — mert a tömegek igényeit tolmácsolja. A székelység szószólója, egyben pedig a haladó értelmiség, a baloldal képviselője a *Brassói Lapok* hasábjain. Most keresi azt az utat-módot, amelyen megvalósítható a haladó erők összefogása. Társak nélkül reménytelen volna vállalkozása. Marxistáktól kap hatékony támogatást, a nagy lehetőséget pedig az ifjúságban látja. (Most bizonyosodik be, hogy mindvégig kritikus figyelemmel kísérte a fiatalok csoportosulásait.) „Egyedül a cselekvő ifjúságban hiszek“ — írja a *Visszapillantásban* 1936. április 5-én.

Bár Balogh Edgár nem említi, neki is jelentős része volt Tamási ideológiai-politikai tájékozódásában, a politikai háttér részletes elemzésével. Csatári Dániel tárta fel ezt az összefüggést; miután bemutatja az RKP abbéli kudarját, hogy a román népet s az együttélő nemzetiségeket egységes frontba tömörítse a hitlerizmus terjeszkedésével szemben, rátér Balogh Edgár tevékenységére: „Így kap ösztönzést [...] arra, hogy a romániai magyar baloldal részéről — amely [...] kezdte levetni szektaszzerűségét — felvesse a baloldal eddigi kirekesztettjei, a következetes humanisták, a székely demokraták, egyszóval az összes haladó magyar erő találkozásának lehetőségét egy demokratikus szellemi front keretében. Ezért 1935 őszén az Ady-társaság nevében körlevelet küld szét a romániai magyar ifjúság csoportjaihoz, s ebben [...] javaslatot tesz egy olyan ifjúsági ankét összehívására, amelyen a résztvevők felmérhetik a romániai magyar közélet legfontosabb kérdéseit.“ (Csatári Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967. 54–55.)

Kacsó Sándor újabb adalékok tesz közzé emlékezési rendjében: „Elmondta volt Áron egyszer, hogy a cikksorozat ötlete akkor villant meg a fejében, amikor egy interjúban éppen rólam beszélt Asztalos Sándornak.“ Az említett interjú 1935 júniusában jelent meg, Balogh Edgár körlevele előtt. Tamásiban tehát saját eszmei fejlődésének logikus eredményeként, a marxista állásponttól függetlenül — de azzal egybehangozóan — fogant meg a népfrontos összefogás időszzerűségének gondolata. Figyeljük csak — most már a fentebbiek ismeretében — az Asztalossal folytatott beszélgetés lényegét. Tamási — mint szinte mindig — előbb a székelységről beszél; majd — tudomásunk szerint első ízben — hangsúlyozza egyrészt a határon túliak helytelen viszonyulását Erdélyhez, másrészt a román dolgozó tömegekkel való összefogás föltétlen szükségét.

Megérett az idő a *Cselekvő erdélyi ifjúság* gondolatának formába öntésére. 1936 áprilisában, tehát cikksorozatának megjelenésével azonos időszakban, egy előadásában (*Gondok és gondolatok* cím alatt a *Virrasztásban* találjuk meg) így fogalmaz Tamási: „Arról nem tehet az ember, hogy az író és a politikus manapság ugyanazokról a kérdésekről gondolkozik és beszél. Az írónak kötelessége, hogy részt vegyen a politikában. Kiben bízik a politizáló író? [...] az ifjúság [...] a nép mellett az én második országos szerelmem.“

Csak ha egyetlen-egységes tanulmányként olvassuk újra, érezzük, milyen hatalmas vitairat, memorandum Tamási egykori — a korban fogalomná vált — cikk-

sorozata. (A megjelenés sorrendje a *Brassói Lapok*ban: *Visszapillantás a Tizenegyekre*, 1936. április 5.; *Az Erdélyi Fiatalok*, április 6.: *A népválság hírdetői*, április 10.; *A Hitel új magyarjai*, április 11.; *Közös a munka és a cél*, április 12.) Egyben szerzőjének évtizedes szellemi fejlődését: a beérést jelzi. Csupán néhány gondolatot elevenítsünk fel, tanulságul fiataloknak a legifjabbaknak. A tanulmány legértékesebb része az, ahol a népfrontos összefogás — később elfogadott — módját megfogalmazza: „Az Ady Társaság fiatalemberei [...] nem az irodalom területén, hanem szellemi közéletünk szövevényes problémáival a homlokukon jelentek meg. A múlt esztendő őszén ugyanis körlevelet szerkesztettek s számos erdélyi szellemi működőnek elküldötték azt. Ennek a körlevelnek a célja egy szélesebb körű ankét megrendezése lett volna. [...] leginkább [Balogh Edgár] tevékenykedett az ankét megrendezése körül [...] Nekem is ő küldötte el az ankétra szóló meghívást.“ Balogh Edgár Tamásihoz intézett levele szemrehányást is tartalmaz. Tamási a maga erős gyökereibe kapaszkodva vitázik a levélíró „keleteurópai kultúrbeállítottságával“. Am közös nevezőre jutnak: „Egyébként pedig az ankétot minden körülmények között jó volna megcsinálni.“ Vitairatának utolsó részében teljes hittel áll a leghaladóbb oldal mellé: „Ha a »népválság« hírdetői nem adtak volna felfogásuknak hangot és újabban nem mozgolódnának egyre jobban, úgyis érezném, hogy az önmagunk és népünk újraértékelése és a kissé romantikus népi demokrácia mellé hiányzik valami, ami nemcsak a világ fejlődéséhez való igazodásunkat mutatja, hanem a mi új gazdasági és társadalmi szervezkedésünket is egészségesebbé tenné. Ez pedig a szocializmus, amely nem elégszik meg a népi demokrácia nagyon távan értelmezhető eszmekörével, hanem valóban azt jelenti, amit a demokráciának jelentenie kell: a dolgozó nép uralmát.“ (Kiemelés tőlem. — Sz. L.)

A cikksorozat nagy port kavart. (Ez a *Brassói Lapok* hasábjain is nyomon követhető.) Tamási viszont elhallgat. Hogy miért, azt később tudjuk meg: gyakorlati cselekedetekkel akar példát mutatni. A fiatal Tamás Gáspárnak egy cikke vezet nyomra: „... Tamási Áron vállalta az ifjúsági parlament összehívását.“ (*Brassói Lapok*, 1937. május 17.) A Találkozó megszervezéséről a korabeli lapok nem beszélnek.

Az egykori résztvevők viszont... Nagy István például önéletrajzi regényében meglehetősen lesújtó emlékeket elevenít föl, különösképpen a negatív előjelű mozzanatok: „Az előkészítő bizottság szinte oda jutott, hogy Tamási Áron és a munkásértelmiségiek kivételével már majdnem mindenki ki akart lépni belőle...“ (I.m. 277.) A főszereplő tehát a legsúlyosabb percekben is helyén áll. Mindjárt a Találkozó befejezése után a *Kitűzött zászlóval* (1937. október 17.) vall erről a nehéz időszakról: „A nyár óta, amikor az erdélyi fiatal magyar szellemiség összefogásának reménye lehetőséggé változott, sehol és semmiféle formában egyénileg meg nem nyilatkoztam. De megtettem, mert a türelemben és a közönség szolgálatának alázatosságában is példát akartam mutatni.“ Csupán egyetlen közös nyilatkozat megfogalmazásában vett részt előzőleg: neve az aláírók közt főhelyen s a Nagy Istváné mellett szerepelt.

Az 1937-es esztendőnél meg kell állnunk. Tamási fejlődésében a csúcspont jelenti. A fasizálódás nyomása alatt az értelmiségi csoportosulások közül a legerősebb ideológiai tartással rendelkező *Korunk* munkatársaira nehezedik fontosabb szerep. Mindaddig csak elvétve utaltunk arra, hogy Tamásinak kapcsolata volt a *Korunkkal*. Portrévázlatunkból talán kiderült: időnként csak egy hajszál választotta el a marxistává válástól. Am egy ugyanilyen vékony szál másrészt a *Helikon*hoz kapcsolta.

4. Tóth Sándor értékes kutatásai nyomán ismerjük Gaál Gábornak a *Helikon*-ról-transzilvanizmusról kialakított véleményét, elvi szembenállásának lényegi mozzanatait. Röviden (Tóth Sándort parafrázálva): ez az irodalom képtelenné vált vállalt társadalmi funkciója (a nemzetiségi önismeret) betöltésére; Gaál Gábor nem sokallta — kevésnek tartotta a *Helikon* irodalmában a sajátost, az erdélyit; bár talentumban nem volt hiány, ezeket a talentumokat a *Helikon* elterelte az életől, hamis irányba vitte; legfőbb hibája: a valóságos osztályviszonyok iránt tanúsított érzéketlensége; ugyanakkor — a *Helikon* belső ellenzékéről szólva — legbiztatóbbnak, de legellentmondásosabbnak is a székely írók csoportját (Kacsó, Szentimrei, Tamási) tartja. (*G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971. 181—200.)

Nos, mindez — sajnos — igaz. A monográfia írójának van egy megszívlelendő figyelmeztetése: föl kell tárni, „hogy mi a helikonista írók műveiben értékekben is jelentkező hatása a *Korunk* létezésének, Gaál Gábor másfél évtizedre kiterjedő kritikus tevékenységének“.

Kétséges, hogy kimutatható-e Tamásinál ilyen hatás. Már-már gátlásnak, me-revségnek nevezhető az a makacs kitartás, ahogyan a maga származástudatából

adódó külön útját, saját hangját keresi: „A születés nemcsak érdekes, hanem jellemző is: sok mindent megmagyaráz, ami egy írásműben láthatatlanul és mögötte érezhetően jelen van [...] Már titkolt rögeszmévé vált nálam, hogy az ősök és azoknak sorsa is mind benne van az írásban.” (*Tamási Áron vallomása az Abel-trilógiáról*. Brassói Lapok, 1937. június 13.) Ha a *Helikon*ból a társadalmi kérdések ábrázolását hiányolta, a *Korunk*ban viszont a sokat hangoztatott társadalmi valóság alkotásokban rögzített művészi megfogalmazását kevesellte.

1927-ben Gaál Gábor, az *Erdélyi Helikon* Antológiájáról írva felrója, hogy minden szerzőjét alapvetően befolyásolta a *Nyugat* iskolája: „Talán két költőjét nem — Bartalist és Szentimreit, s a prózaírók közül a székelyeket, itt is kettőt, Nyíróst és Tamásit...” (*Korunk*, 1927. 312.) A kritikus legendás ráérző képessége itt is megnyilatkozik.

A folyóirat megalapításakor Gaál Gábor határozottan optimista: „Az Erdélyi Helikonban mindnyájan együtt lehetünk. [...] Az Erdélyi Helikon nem adja egyik oldalt sem, hanem: csak *irodalmat*.” A vészharangot azonban már meghűzza: „[...] zavaros és ellentmondó esztétikai vonalon bolyong!” (*Új folyóirat Erdélyben*. *Korunk*, 1928. 589.) A következő évben pedig már nem rejti véka alá ellenérzését: „Az erdélyi író foglalkozási érdekei megvédésére az Erdélyi Helikonba tömörült, ebből a gazdasági érdekszövetkezésből azonban titkon egy suttym-akadémiát csinált [...]” (*Gyávák-e az erdélyi írók*. *Korunk*, 1929. 11.) Egyezik ez Tamásinak ugyancsak ez idő tájt megfogalmazott — már idézett — véleményével. („Az írók összjöttek és még sincsen kollektivitás sehol.”) 1929-ben egy Gaál Gábor—Kós Károly közötti összecsapás véglegesen és végzetesen szembeállítja egymással a két folyóiratot. (A vita anyaga: G. G.: *Markovits Rodion és az Erdélyi Helikon*. *Korunk*, 1929. 682.; erre válaszol Kós: *A Korunk megint épéskedik*. Erdélyi Helikon, 1929. 8.; végül — G. G.: *Miért jelenik meg a Korunk?* *Korunk*, 1929. 841.)

A vitát Tamási szótlanság, figyelő állásból követi. Az viszont gesztusként értelmezhető, hogy ugyanakkor munkatársi viszonyba lép a *Korunkkal*. Íme, adatszerűen: *Urak és parasztok* (regényrészlet) — 1930. február —, *Szeder és Butyka* — 1931. február —, *Uri gesztus* — 1931. november —, *Bomba* — 1932. április. Jóllehet az 1930—1932 közötti három év nem túlságosan termékeny időszaka Tamásinak. Azután öt évig — legtermékenyebb éveiben — egyetlen írást sem közöl a *Korunk*ban. Nyilvánvaló, nem a *Helikon* elleni támadások zavarták. Írói hiúságát bánhatták meg. Az elhallgatás kegyetlenebb a méltányosan szigorú bírálatnál. Márpedig a *Korunk* néma marad, amikor a konzervatív kritika csúfosan félretaszítja Tamásit. Annyi reménységgel írta a *Címereseket!* A *Korunk* viszont sem jót, sem rosszat nem mond róla, mindössze — egy felemás jegyzetben (Bolyai Zoltán: *Több szem többet lát*, 1931. 9.) — kipécézi a regényről szóló kritikákat. A *Helytelen világ* című kötet Gaál Gábor írásában egyértelműen rossznak minősül (Szentgyörgyi Anna: *Helytelen világ*. 1932. 1.); később, az *Ábel és az Énekes madár* mintha nem is létezne a *Korunk* számára. (Miközben mára elfeledett, akkor kezdő íróknak hosszú oldalakat szentel.)

Vitathatatlan: (elsősorban) a tárgyilagos kritika hiánya taszította Tamásit. Meg aztán érezhette, hogy Gaál Gábor ellentmondásosan viszonyul művészetéhez. Amikor ugyanis a polgári irodalmat bírálja, mégiscsak minduntalan őt mutatja fel ellenpéldaként. A Pen Club megalakulásakor felrója: „A progresszió hírében állók teljesen háttérbe szorultak. Tamási Áront meg épp csak felvették — tagnak.” (*Pen-club Erdélyben*. 1932. 7—8.) Másutt meg (*Az Erdélyi Szépművés Céh tíz éve*) a népi irányvonal és elsősorban Tamási erélyesebb fellépését sürgeti.

Időközben a fiatalok erélyes szervezkedésének vagyunk tanúi. Egy részük — nem egészen alaptalanul — rohamot indít a *Helikon* ellen. Elfogult buzgalmukban mindenkit egy kalap alá vesznek. Szilágyi András a *Korunk* mellett álló fiatalok véleményét tolmácsolja, amikor — az *Új pásztor* sikerének mámorában — a helikonistákat egyöntetűen „liliputiaknak” nevezi. Cikkének stílusára a szintén ifjú Szemlér Ferenc *Brassói Lapok*-beli válaszából következtethetünk: „Pedig látja, a helikoni írók között vagy egy-kettő, akik [...] vannak olyan nagy fiúk, mint mások, talán egy pár centiméterrel még nagyobbak is. Itt van például Tamási Áron. [...] Bármennyire is »reakciós, mondvacsinált, álnépies, modoros, mondanivaló és fantázia nélküli«, legalább nem retrográd. Tudniillik amit ír, abban előrehalad, nem pedig visszafelé.” (*Vezérszó az irodalomban*. 1933. július 23.) Nyilvánvaló, hogy a hasonló támadások nem Gaál Gábor beleegyezésével szaporodtak el (a *Korunk* hasábjain nyomukat sem találjuk!), ám egy marxistáként számon tartott s a *Korunk*ban is jelentkező csoport véleményét tolmácsolja. („Ezeknek a fiatal íróknak a meglevő művei és a *Korunk*ban felmutatott irodalmi ábrázoló creje egyedül az a reménysugár, amely afelől biztosíthatja a magyar irodalmat,

hogy nincs teljes elszíntelenedésre és elszáradásra ítélve“ — írja például a *Brassói Lapok* 1934. december 23-i számában Méliusz N. József). Tamási pedig megállapítja: „A Korunk a tehetség érdekében sohasem engedett a világnézetéből.“ (Személyeskedő írók. Brassói Lapok, 1934. május 10.) Szó sincs arról, hogy emiatt viszont helikoni dicsőhimnuszokat zengene: „a Helikonnak sem a könyvkiadványai között, sem a folyóiratának írásai között nem találhatunk olyan irodalmi műveket, amelyekben a társadalmi és emberi kérdéseket világnézetileg forradalmi módon próbálná az író fejtegetni“ — jelenti ki 1936-ban *A népválóság hirdetőiben*. Konok úgyszeretében kitarthatva ismert művészi krédója mellett, mindkét táborban ellenségeket szerez magának...

Képletünk kezd kialakulni. Tamási igyekezett a humanista értelmiségi számára elfogadható álláspontot találni; a népfrontos összefogás felé egyengeti az utat, amikor mindkét tábor figyelmét felhívja hiányosságaikra. Számára a művészi igényesség szent és sérthetetlen, s nem választható el a társadalmi valóság ábrázolásától. Hogy a *Helikon*hoz fűzte erősebb szál, azt bizonyos hálás nosztalgia is magyarázza: döntő szerepet játszott indulásában, irodalmi kapcsolatainak kialakításában, meg aztán — nem illik leködni a vendéglátó asztalát. Bár származása nem tette számára létkérdéssé a munkásmozgalomhoz való közeledést, szociális érzékével felfogta a marxizmus jelentőségét. Életcélja: a népszolgálat; népnek pedig elsősorban a parasztság hatalmas tömegét tekintette.

1936-tól kezdve a *Korunk* mintha méltányolni kezdené Tamási hajlíthatatlanságát. Ebben az évben Gaál Gábor megírja első terjedelmesebb Tamási-bírálatát, a *Jégtörő Mátyásról*. Konklúziója: „Tamásitól annak a konkrét falunak és székelynek a művészi megformálását várjuk, akit állítólag se a város, se a tudomány nem ismer, nem pedig ezt a Tamási-féle patent nyomán készült duplafedelű székely királyfi és székely óriás herbáriumot.“ Gaál Gábor cikke után rövidesen jelentkezik, ugyancsak a *Korunkban*, Balogh Edgár (*Tamási Áron és a Cselekvő Erdélyi Ifjúság*), s mintha korrigálni igyekezne: „Ha lapunkban Tamási Áronról, a székely nép művészeréről szólottunk, csak azt vetettük mindig szemére, hogy nem hordozza eléggé a székely változások felelősségét, s kallódó ősi néphitét rögzít, amikor [...] a székely szegénységnek új történelmi öntudatra van szüksége.“ Márpedig a *Cselekvő Erdélyi Ifjúság* megfogalmazásakor „újból hitvallást tesz demokratikus meggyőződése mellett“; és ez: „állásfoglalás a magyar reakcióval szemben, [...] a kisebbségi dolgozótömegek mellett.“

Majd a Találkozó után — úgy tűnik — a *Korunk* teljesen rehabilitálja a székeység szószólóját. „A falusi nép számára megfelelő irodalom“ kérdéséhez szólva (*Korunk*, 1937. 7—8.), Gaál Gábor Tamásit követendő példaként említi, s egyben irodalomtörténeti értékét is jelzi: „Persze: Tamási Áron tudja, s tudta Petőfi és Arany, de tudják-e szélteben íróink [hogy mi a megfelelő irodalom a nép számára]?“ Gaál Gábor kételkedik ugyan a falusi nép számára megfelelő színvonalas irodalom széles körű elterjedésében, de elismeri: „az is igaz, hogy Tamási kétségtelen zalog. De Tamási nélkül [ti. felhívás nélkül] is ezt csinálná.“

És 1938-ban — a májusi számban — napvilágot lát a legterjedelmesebb s az egyetlen dicsérő Tamási-kritika a *Korunkban* — Szentimrei Jenő tollából.

Ebben az időben panaszolja Gaál Gábor egy levelében: „A Vásárhelyi Találkozó szellemét komolyan véve egy csomó embert felszólítottam a *Korunkban* való dolgozásra — még csak nem is válaszoltak.“ (Idézi monográfiájában Tóth Sándor.) Tamási azonban most sem tagadja meg önmagát. Az év folyamán a következő írásait jelenti meg (időrendben): *Tíz nap Szlovenszón* (jegyzet), *Vitéz apám* (regényrészlet), *A bölcső és környéke*, *Udvarhelyi csárdában* (részlet a *Szülőföldem* című könyvből).

Eszméiben Tamási semmivel sem következtelenebb Gaál Gábor *Korunkjánál*. Soha nem is álltak olyan távol egymástól, mint a látszat mutatta. Egy példa, véletlen egybeesés: 1933-ban a *Korunk* Újvári Lászlója (*Szindarab a tizenkettedik órában*) és a *Brassói Lapok* Tamásija (*Proféta tóklámpással*, november 17.) kritikát ír Zilahy Lajos *A tizenkettedik óra* című drámájának előadásáról; s mindketten — szinte egybehangzóan — ugyanazt a zavaros eszmeiséget kifogásolják.

Úgyszeretük nem annyira, inkább a *Korunk* és Tamási Áron *sztára* különbözött.